

Rozvoj předlitavského obchodního školství do první světové války na příkladu rakouského Slezska

PETR KADLEC

Kadlec, Petr: The Development of Cisleithanian Business Education until the Start of the First World War as Exemplified by Austrian Silesia

The study focuses on the development of business education in the area of Cisleithania and Austrian Silesia from approximately mid-18th century until the First World War. It introduces the main developmental trends in this educational sector, key legislation and organisational changes, and outlines the broadening distribution of various sectors of business education. While the first part of this text is devoted to a general context in Cisleithania, the second focuses on Austrian Silesia, where the various tendencies are documented by providing examples of particular educational institutions.

Key words *Austrian Silesia; Cisleithania; 19th Century; 20th Century; Education; Business Schools*

Contact *Ostravská univerzita; petr.kadlec@osu.cz*

Předkládaná studie je příspěvkem k dějinám profesně-vzdělávacích institucí v rakouském Slezsku, resp. předlitavské části habsburské monarchie (směněčné právo i školská soustava v Zalitavsku se vyvíjely odlišným způsobem, pozn. aut.). Zaměřuje se na sféru obchodního vzdělávání v průběhu tzv. dlouhého 19. století, zejména pak ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století, kdy obchodní školství zaznamenalo významný kvalitativní a kvantitativní rozvoj.

Mám za to, že ačkoliv tento segment vzdělávací soustavy sehrál ve sledovaném období důležitou roli při formování vzdělanostního profilu nastupující generace obchodníků a části úřednictva, nechala jej česká historiografie doposud téměř bez povšimnutí. V odborné i laické produkci je možné se s dějinami obchodních škol do roku 1918 setkat většinou v rámci stručných kapitol(ek) v publikacích o dějinách jednotlivých obcí či regionů. Vedle časté reprodukce již dříve otiskovaných informací a popisné formy charakterizuje velkou část tvorby rovněž omezené spektrum pramenů (zpravidla jubilejní almanachy škol). Pozornost autorů se přitom zaměřuje a priori na české vzdělávací instituce, zejména na obchodní akademie, které poskytovaly vyšší obchodní vzdělání. Školy nižší vzdělávací úrovně a vůbec celé německé obchodní školství zůstávají bez povšimnutí, ačkoliv jejich význam byl nepopíratelný.¹ Z hlediska předmětu předkládané studie jsou tyto výtky

¹ Studie vznikla v rámci řešení grantu GAČR, reg. č. 18-04624S *Vzdělání, hospodářství a společnost 1848–1914 : Socioekonomické souvislosti rozvoje profesně-vzdělávací infrastruktury v rakouském Slezsku.*

zásadní – ve Slezsku vyšších škol nebylo a místní obchodní vzdělávání bylo spjato především s německým vyučovacím jazykem. Citelně schází ucelený pohled na obchodní vzdělávání. V tomto směru zůstávají pro prostor českých zemí dodnes cennými práce Otokara Kádnera a Josefa Grubera z počátku 20. století, které podávají základní přehled hlavně o vývoji legislativy regulující sféru obchodního školství.² Využity jsou ostatně i v tomto textu, což platí zejména o práci Gruberově. Dodejme, že důležité informace k rozvoji obchodně-vzdělávací infrastruktury do roku 1918 poskytují také širě koncipovaná díla z pera Rakušanů Helmuta Engelbrechta a Karla Josefa Westritschniga.³

Cílem studie je doplnit dosud skromné poznatky o rozvoji obchodního vzdělávání do roku 1914. První světová válka představovala z hlediska socio-ekonomického i obchodního školství natolik specifické období, že by její zahrnutí narušilo charakter textu a vynutilo si jeho rozšíření. Pokusit se naplnit vytčené cíle vyžadovalo využít pramenů, s nimiž badatelé pracovali dosud maximálně jen sporadicky. Jmenujme alespoň materiály s vazbou na obchodní vzdělávání, jež jsou uloženy v archivních fondech Zemské vlády slezské a Obchodní živnostenské komory Opava. Z tištěných zdrojů lze uvést školské schematismy, rakouskou školskou statistiku či výroční zprávy konkrétních škol.

V textu se snažím podat ucelený pohled na problematiku obchodního vzdělávání, přičemž hloubka sdělení je do značné míry limitována rozsahem studie. Než abych prováděl detailní analýzu jednotlivých jevů, poukážu na vybraných příkladech spíše na základní trendy a hlavní aspekty vývoje. Pro přehlednost je studie rozdělena do dvou hlavních částí. V první načrtávám vývoj obchodního vzdělávání v habsburské monarchii, resp. v její předlitavské části. Ve druhé se věnuji situaci ve Slezsku, přičemž rozlišuji tři základní roviny, které zároveň představují samostatné oddíly této části studie: obchodní školy s celodenní výukou, tzv. kupecké pokračovací školy a jiné obchodně-vzdělávací alternativy v rámci školské soustavy.

Základní aspekty obchodně zaměřeného vzdělávání v rakouské části habsburské monarchie

Nejen v habsburské monarchii bylo poměrně dlouhou dobu možné obejít se v oblasti obchodu bez zvláštní formy školního vzdělání, které by bylo nezbytné pro výkon povolání. Pro provozovatele rozličných forem maloobchodu i pro velkoobchodníky byly rozhodující zkušenosti přímo z obchodní praxe. Nadto ani hospodářská realita a způsob provádění obchodní směny, ani rakouský stát nevytvářely dlouho tlak na výraznější proměnu a rozšíření vzdělanostního kapitálu v obchodě činných osob, který by vyžadoval

¹ Z kvalitních zpracování problematiky českého obchodního vzdělávání zmiňme alespoň studie NEFE, Ivan: Vznik středního českého ekonomického školství do dovršení průmyslové revoluce. *Hospodářské dějiny* 14, 1986, s. 117–147; TÝŽ: Vývoj obchodní akademie v Chrudimi (1882–1914). *Hospodářské dějiny* 16, 1989, s. 275–310. Přehled české literatury k tématu viz bibliografická databáze Historického ústavu Akademie věd ČR: <http://biblio.hiu.cas.cz/>.

² KÁDNER, Otakar: *Vývoj a dnešní soustava školství*, I. Praha 1929; GRUBER, Josef: Politika odborného školství. In: TOBOLKA, Zdeněk Václav (red.): *Česká politika*. Díl pátý: *Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. Praha 1913, s. 841–931.

³ ENGELBRECHT, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens : Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreich*, 3: *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*. Wien 1984; Totěz, 4: *Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*. Wien 1986; WESTRITSCHNIG, Karl Josef: *Berufsbildung in Österreich während der Habsburgermonarchie 1848–1918 : Bildungsebenen – Bildungsarten – Bildungsprinzipien*. Klagenfurt 2015.

významnější doplnění praktických zkušeností o teoretické znalosti. Přestože nároky na vzdělání pozvolna rostly již od konce 17. století (např. 1693 vydáno nařízení týkající se vedení účetnictví, které de facto vyžadovalo vzdělání v komerčních předmětech; v 18. století kodifikace směnečného práva), dokázali se zejména maloobchodníci poměrně dobře obejít bez formálního školního vzdělání, které by převyšovalo vědomosti osvojené v průběhu povinné školní docházky. Ostatně nic jiného jim ani nezbyvalo, neboť podobně zaměřené vzdělávací instituce neexistovaly. O něco hůře na tom byli obchodníci zprostředkovávající obchod pro nadregionální nebo zahraniční trhy. Kontakt s jinojazyčným prostředím a odlišnými obchodními zvyklostmi je vedl k tomu, že posílali syny (nástupce v rodinné tradici) do ciziny, aby si v tamním obchodním prostředí rozšířili praktické znalosti a jazykové kompetence. Zejména tato část obchodníků byla vystavena hlavně po polovině 18. století rostoucímu počtu legislativních opatření, jimiž se státní administrativa snažila regulovat hospodářský život v zemi. Stále větší důležitosti proto nabývala znalost právních norem, jichž v čase jednak přibývalo a průběžně se aktualizovaly, jednak se precizovaly kontrolní mechanismy dodržování. K osvojení vědomostí tohoto druhu mohly posloužit některé stávající rakouské vzdělávací instituce. Na právnických univerzitních fakultách a na Tereziánské akademii ve Vídni si mohli již v průběhu druhé poloviny 18. století zájemci rozšířit své poznatky z oblasti civilního a obchodního práva. Během první poloviny 19. století se vedle školy v Terstu (obchodní a nautická akademie) a právnických fakult (zde od 1810 výuka obchodní vědy v rámci politických studií) dostalo prostoru širě koncipovaným obchodním naukám rovněž na nově konstituovaných polytechnických učilištích ve Vídni, Krakově, Lvově (u všech zvláštní komerční oddělení) a Praze (tematické přednášky).⁴ Jinou vzdělávací alternativou se pro nevelký počet zájemců stala roku 1770 založená vídeňská *Real-Handlungsakademie*, která vznikla v reakci na silící poptávku po vzniku učiliště s výukou reálií, právních věd a příbuzných obchodních předmětů. Dvouletý ústav považovaný za předchůdce pozdějších reálek představoval zároveň vůbec první školu v monarchii, která poskytovala komplexní technické a obchodní vzdělání. Vyučovalo se na ní jazykům (němčina, italština, francouzština), přírodovědně-technickým předmětům (zeměpis, přírodopis, mechanika, měřičství, geometrie) a naukám orientovaným na rozvoj kompetencí využitelných v praktické obchodní činnosti (podvojně účetnictví, stylistika, obchodní vědy a právo), což korespondovalo se skladbou studentstva rekrutujícího se z velké části z rodin obchodníků. V rámci monarchie ojedinělá škola splynula ovšem v roce 1815 s nově zřízenou vídeňskou polytechnikou, přičemž se stala de facto její přípravkou a předně se změnilo její zaměření.⁵

Jak vidno, obchodníci mohli v závěru 18. a v první polovině 19. století využít vícero možností, jak si doplnit praktické znalosti z oblasti obchodu o užitečné teoretické poznatky. Problematickými zůstávaly jednak dostupnost (finanční, kapacitní) nevelkého počtu institucí, jednak uplatnitelnost jimi zprostředkovaného vzdělávacího obsahu v praxi.

⁴ Srov. ADÁMEK, Karel: *Pokračovací a odborné vzdělávání*. Praha 1890, s. 37–38; GLASSER, Franz: *Das kommerzielle Bildungswesen in Österreich-Ungarn auf Grundlage des elementaren und mittleren Unterrichtes und die kaufmännische Lehranstalten des Deutschen Reiches*. Wien 1893, s. 17–27; *Denkschrift über die Entwicklung des österreichischen Handelsschulwesens während fünfzigjährigen Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Joseph I.* Wien 1899, s. 3–4; KÁDNER, O.: *Vývoj*, s. 358; GRUBER, J.: *Politika*, s. 840–844; KRAMEŠ, Jaroslav: *Výuka politických věd a ekonomické myšlení v první polovině devatenáctého století v českých zemích*. *Politická ekonomie* 5, 2010, s. 641–656 (zde s. 643).

⁵ Podrobněji o této škole GLASSER, F.: *Das kommerzielle Bildungswesen*, s. 23–26; ENGELBRECHT, H.: *Geschichte*, 4, s. 178–179; WESTRITSCHNIG, K.: *Berufsbildung*, s. 517–520.

Zvláštních škol orientovaných na prakticky zaměřené obchodní vzdělání bylo v monarchii minimum. V první polovině 19. století se soustředily do míst s vysokou koncentrací obchodu a kupců (Milán, Benátky, Lublaň, Vídeň), kde existovala dostatečná poptávka po vzdělávání obchodního dorostu a zároveň zde byly předpoklady pro vlastní realizaci a vydržování školy. Při nečinnosti státu vzali organizační povinnosti na svá bedra jiní, konkrétně obchodní grémia a soukromé osoby spjaté s (velko)obchodem. Právě z iniciativy jednotlivců vznikly obchodní školy ve Štýrském Hradci (1828), Lublani (Jakob Franz Mahr 1834), Vídni (Johann Geyer 1840, Karl Mühlbauer 1848) a Praze (Karel Petr Kheil 1846), většinou o charakteru nedělního a svátečního vyučování.⁶

Neudržitelnost dosavadního způsobu přípravy obchodníků se projevila naplno po polovině 19. století v souvislosti s dynamickým rozvojem hospodářství a dopravy, liberalizací hospodářské a obchodní činnosti (1859, 1862), obratem v celní politice a značným nárůstem administrativní zátěže i legislativních opatření spjatých s provozováním obchodu. Zmíňme v této souvislosti alespoň zrušení celních bariér mezi předlitavskou a zalitavskou částí monarchie, odstranění zbytků diskriminačních opatření vůči židům, otevření trhu zahraniční (zejm. německé) konkurenci, „zkracování“ vzdáleností v důsledku rozmachu železniční a lodní dopravy nebo zrychlení přenosu informací a rozšíření jejich působnosti. Hospodářský rozvoj a jeho konjunkturální výkyvy, proměny poptávky, zrod vysoce konkurenčního prostředí a všudypřítomná administrativa způsobily, že tradiční způsoby vzdělávání obchodníků se musely nutně změnit, stejně jako jejich kvalifikační profil. Uvedené platilo nejen pro v obchodě prakticky činné osoby (maloobchodníky počínaje a velkoobchodníky konče), ale částečně i pro úřednictvo, které mělo v náplni práce obchodní a finanční agendu. Současník Franz Glasser hovoří v této souvislosti o zrodu komerčních úředníků v návaznosti na konstituování finančního sektoru, vznik obchodních a živnostenských komor, aktivaci zvláštních obchodních soudů a vůbec proniknutí obchodní agendy do soudní praxe, či založení Deutsch-Österreichischer Postverein a Deutsch-Österreichischer Telegrapherverein.⁷

Do oblastí obchodního vzdělávání stát dlouho aktivně nevstupoval, což platí o celém profesně-vzdělávacím sektoru. Neinicioval zrod obchodních škol, finančně je nepodporoval a nereguloval jejich chod. Iniciativu přenechával jednotlivcům a obchodním společenstvům (grémiím). Právě tito stáli u vzniku prvních obchodně-vzdělávacích institucí v monarchii, jejichž podobu a vzdělávací obsah formovali následně podle vlastních představ a potřeb. Několik dříve založených škol doplnily na přelomu 40. a 50. let 19. století různě organizované ústavy s několikahodinovou výukou týdně, jež se koncentrovala především do nedělního odpoledne. To byl i případ německých vzdělávacích ústavů založených ve Vídni (zal. 1848, otevřen 1849) a Praze (1850).⁸

Ve druhé polovině 50. a na počátku 60. let 19. století vznikly v některých střediscích monarchie (Vídeň, Praha, Štýrský Hradec a Pešť) první vyšší obchodní školy, které se v průběhu let transformovaly na obchodní akademie. Ačkoliv se jednotlivé učební plány těchto elitních škol (včetně starší akademie v Terstu) lišily, platil do určité míry za vzorovou školu tříletý německý ústav v Praze zřízený místním obchodnickým grémiem v roce 1856.

6 GRUBER, J.: *Politika*, s. 842–845.

7 GLASSER, F.: *Das commerzielle Bildungswesen*, s. 11.

8 Výuka na gremiální obchodní škole ve Vídni probíhala mezi 15. a 18. hodinou v neděli odpoledne. Škola sestávala ze tří ročních kurzů. Ve školním roce 1849/1850 se vyučovalo v prvním ročníku po jedné hodině

V jeho vyučování byl široký prostor vyhrazen rozvoji jazykových kompetencí. Vedle němčiny (jazyka i literatury) se zde učilo angličtině, francouzštině, italštině a češtině. Mezi dalšími předměty figurovaly krasopis, obchodní korespondence, zbožiznalství, národní hospodářství, obchodní právo, přírodní vědy (chemie, fyzika, přírodopis), obchodní nauka a na obchod zaměřený zeměpis s dějepisem.⁹ Nevelký počet vyšších obchodních učilišť v předlitavské části monarchie, rozšířený roku 1872 o českojazyčnou obchodní akademii v Praze¹⁰, doplnily do počátku 80. let 19. století další gremiální či ryze jednotlivci založené obchodní školy. Zájemcům se otevíraly nejen v zemských střediscích typu Vídně, Prahy, Salcburku, Terstu nebo Štýrského Hradce, ale stále více i v menších centrech, která však z hlediska obchodu hrála v příslušných zemích důležitou úlohu. Pro české země zmiňme alespoň školy zřízené v Liberci (1854, 1863), Teplicích (1868), Ústí nad Labem (1880) nebo jediné školy v moravsko-slezském prostoru v Brně (1856, 1869), Olomouci (1874) a Opavě (1851). Vzhledem k tomu, že neexistovalo jednotné organizační schéma, vyznačovaly se obchodní školy nejen odlišným učebním obsahem formovaným v závislosti na místní poptávce, ale i různou organizací. Zatímco některé fungovaly jako jedno- až dvouleté denní školy, jiné zůstávaly v podobě večerních či nedělních kurzů o různém počtu ročníků a oddělení.¹¹

Uvedli jsme, že stát se na poli obchodního školství dlouho neangažoval. Potřeba celoplošné regulace tohoto vzdělávacího sektoru přitom byla zjevná přinejmenším od 50. let 19. století. Neaktivní stát předešla iniciativa zemská, konkrétně dolnorakouského zemského sněmu. Pro nejnižší stupeň školní přípravy pro obchod byl klíčový zemský zákon č. 23 z 28. listopadu 1868, který upravoval podobu tzv. průmyslových pokračovacích škol (*gewerbliche Fortbildungsschulen*) v zemi. Z hlediska obchodního vzdělávání bylo důležité, že zákon umožňoval, aby při těchto školách pro učně vznikaly různé odborné kurzy a hlavně, aby obsah výuky vycházel z místní potřeby.¹² Zmiňovaný zákon a jeho novelizace na počátku 70. let zpřístupnily základní obchodní vzdělání širšímu okruhu zájemců, ať už ve formě zvláštních obchodních oddělení při těchto nedělních a večerních školách, nebo alespoň prostřednictvím některých předmětů (počty, účetnictví, obchodní korespondence).¹³ Dolnorakouský zemský sněm poprvé v monarchii kodifikoval také

---

náboženství, krasopisu a aritmetice (mj. praktické početní příklady s převody mincí, měř a vah); ve druhém ročníku půl hodiny náboženství, krasopisu (zaměřen na obchodní spisy), němčině a obchodně zaměřenému zeměpisu s dějepisem (představení Evropy, zejm. habsburské monarchie a německých států; rozvoj obchodu a výroby od starověku) a hodinu aritmetice (různé početní operace včetně výpočtu diskontu, nájmu, jednoduchého účetnictví, včasných plateb) a ve třetím ročníku výuka zahrnovala půl hodiny aritmetiky a náboženství vyučovaného spolu s církevními dějinami, hodinu obchodní korespondence a jedna hodina pak byla vyměřena předmětu zbožiznalství vyučovanému spolu s obchodním a směnečným právem. VILLICUS, Franz: *Gedenkschrift zur fünfzigjährigen Jubiläumsfeier im Jahre 1898 der Gremial- Handelsfachschule der Wiener Kaufmannschaft*. Wien 1898, s. 29–30.

⁹ Srov. GRUBER, J.: Politika, s. 847; DASSENBACHER, Johann E.: *Schematismus der österreichischen Mittelschulen und der Fachschulen gleichen Ranges*. Wien 1879, s. 114.

¹⁰ Podrobněji ke vzniku a rozvoji pražské Československé akademie obchodní např. NEFE, I.: Vznik, s. 124nn.

¹¹ Srov. *Oesterreichische Statistik. Band III, Heft 2: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Schuljahr 1881/1882*. Wien 1884, s. 24, 58.

¹² Landesgesetz vom 28. November 1868, betreffend die Errichtung und Erhaltung der gewerblichen Fortbildungsschulen. Wirksam für das Erzherzogthum Oesterreich unter der Enns. In: *Landesgesetz- und Verordnungsblatt für das Erzherzogthum Oesterreich unter der Enns*. Jahrgang 1868. Wien 1869, s. 48–52.

¹³ ENGELBRECHT, H.: Geschichte, s. 197–198.

oblast vyššího obchodního školství. Na základě výsledků ankety mezi učiteli obchodních škol z roku 1872 vydal počátkem následujícího roku zákon, kterým reguloval organizaci vyšších obchodních škol pojímaných nyní jako tříleté středoškolské ústavy. Norma, podle níž byla reorganizována například vídeňská obchodní akademie, přinesla mnohem konkrétnější požadavky na podobu obchodních škol. Na školu mohli nastoupit jen absolventi nižší reálky, nižšího gymnázia nebo čtyřletého reálného gymnázia, popř. ti, již uspěli u přijímací zkoušky. Doba vyučování se musela pohybovat mezi 28 až 31 hodinami týdně, přičemž mezi povinnými předměty figurovaly jazyky (němčina a francouzština, dále angličtina nebo italština), zeměpis, dějepis, matematika, chemie a fyzika, přírodopis, zbožíznalství, kupecké počty, nauka o národním hospodářství, obchodní a směnečné právo, korespondence a písařské práce, účetnictví a krasopis.¹⁴ Neúspěchem skončila naopak snaha ze 70. let 19. století o zřízení vysoké obchodní školy ve Vídni, do níž bylo přijetí podmíněno úplným středoškolským vzděláním a dosažením osmnácti let. Dvouletá škola vytvořená z iniciativy Verein der Wiener Handelsakademie sice byla v roce 1873 skutečně otevřena, ovšem o čtyři roky později ukončila svou činnost.¹⁵

Na poli profesního vzdělávání, zejména toho průmyslově zaměřeného, se začal stát angažovat ve snaze lépe čelit zahraniční konkurenci i výkyvům hospodářství až v průběhu 70. let 19. století. V případě obchodního školství lze o změně přístupu hovořit dokonce až v desetiletí následujícím.¹⁶ Proto vznikaly v předlitavské části monarchie (vyjma Dolních Rakous) další obchodní školy až do 80. let 19. století živelně, měly rozmanitou podobu i úroveň odrážející partikulární zájmy a možnosti jejich zřizovatelů. První výrazný počín státu představovalo vydání nařízení ministerstva kultu a vyučování dne 24. února 1883 č. 3674, základní normy upravující pokračovací školství v Předlitavsku s výjimkou Dolních Rakous.¹⁷ Nařízení rozlišovalo dva typy průmyslových pokračovacích škol (*gewerbliche Fortbildungsschulen*): všeobecné pro všechny v daném místě zastoupené živnosti a speciální (odborné) pro učně a pomocníky konkrétní živnosti (řemesla) nebo skupiny příbuzných živností. Pokračovací školy kupeckého zaměření (*kaufmännische Fortbildungsschulen*) uváděl předpis v rámci druhé kategorie škol, čímž de facto systemizoval jejich zakládání. Pro rozšíření teoretického obchodního vzdělání bylo ale snad ještě důležitější stanovení základních parametrů učebního plánu pro všechny pokračovací školy. Mezi jejich předměty musely vždy figurovat vedle kreslení a základů geometrie také obchodní úlohy (*Geschäftsaufsätze* /procvičování vyhotovování listin a dokumentů, s nimiž se bylo možné nejčastěji setkat v obchodní praxi a při jednání s úřady/), živnostenské počty a vedení knih (*gewerbliches Rechnen und Buchführung* /mj. početní operace se zlomky, procenty,

¹⁴ 36. Gesetz vom 27. Februar 1873, betreffend die Handelsschulen. Wirksam für das Erzherzogthum Oesterreich unter der Enns. In: *Landesgesetz- und Verordnungsblatt für das Erzherzogthum Oesterreich unter der Enns*. Jahrgang 1873. Wien 1873, s. 57–64. Dostupněji ENGELBRECHT, H.: *Geschichte*, s. 568–573.

¹⁵ GRUBER, J.: *Politika*, s. 853.

¹⁶ Za výjimku lze považovat určitou regulaci obchodních škol (resp. akademií) z roku 1873, k níž stát přistoupil v reakci na přeplněnost těchto škol poté, co bylo uděleno jejich absolventům v roce 1868 právo jednoleté vojenské služby. Školy s tímto právem musely být podle zmiňované normy koncipovány jako tříleté, pro přijetí bylo nezbytné vzdělání na nižším stupni střední školy, popř. na měšťance, a měly být ukončeny maturitní zkouškou. Tamtéž, s. 849–850.

¹⁷ Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 24. Februar 1883, Z. 3674, an sämtliche Länderstellen mit Ausnahme von Österreich unter der Enns, durch welche allgemeine Grundsätze bezüglich der Organisation der gewerblichen Fortbildungsschulen erlassen werden. In: *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, Jahrgang 1883, Stück V, s. 31–64.

kalkulace zboží a materiálu, základy nauky o směně a kupecké terminologie, vedení nejdůležitějších obchodních knih, ukládání obchodních dopisů, zhotovení inventáře/). Platilo, že obchodní učni a jejich protějšky z živností, pro něž vyučování kreslení nebylo důležité (pekaři, řezníci ad.), mohli mít místo kreslení intenzivnější výuku komerčních předmětů (např. zbožiznalství, počty, obchodní úlohy, vedení knih).¹⁸

Razantněji a především systematictěji zasahoval stát do oblasti obchodního vzdělávání od přelomu 80. a 90. let 19. století poté, co zvláštní inspekční orgán zřízený při ministerstvu kultu a vyučování (*Central-Inspection*, zal. 1888) provedl šetření napříč různorodými obchodními učiteli v Předlitavsku. Ukázalo se, že sjednocení úpravy obchodního vzdělávání je nezbytné, stejně jako unifikace systému výchovy učitelů obchodních škol a spektra používaných učebních pomůcek. V poměrně rychlém sledu následovalo vydání, resp. aktualizace zkušebních řádů pro učitele obchodních škol, školních řádů, tzv. normálních učebních plánů a učebních pomůcek pro jednotlivé typy obchodně-vzdělávacích ústavů. Během 90. let 19. století se tak z rozmanité palety obchodních škol o různorodém vzdělávacím obsahu, rozličné organizaci i kvalitě zrodil skutečný systém obchodního vzdělávání, jehož klíčové parametry určoval stát, který zároveň dohlížel na dodržování předepsaných pravidel a kvalitu škol. Počátek 20. století pak byl ve znamení spíše dílčích úprav učebních plánů a školních řádů.¹⁹

Obchodní školství se do první světové války vyvinulo do podoby třístupňového systému, na jehož vrcholu stály tři instituce vysokoškolského charakteru: *K. u. K. Konsular-Akademie* ve Vídni (vznik 1898 reorganizací dříve založené *Orientalische Akademie* /zal. 1754/), *Export-Akademie des k. k. österreichischen Handels-Musems* ve Vídni (1898) a *Scuola superiore di commercio* v Terstu (1877). Střední stupeň sestával ze dvou typů středoškolsky koncipovaných obchodně-vzdělávacích ústavů s celodenní výukou: obchodních akademií (do r. 1902 tříleté, poté čtyřleté; spojovány někdy s nižšími stupni obchodních škol a různými kurzy, včetně těch pro dívky nebo středoškolské abiturienty) a dvouletých obchodních škol. Nejnižší patro soustavy obchodních škol tvořily tříleté kupecké pokračovací školy s osmihodinovou výukou týdně, koncentrovanou do večerních hodin všedních dnů. Dodejme, že s výjimkou *Exportní akademie* podřízené ministerstvu obchodu podléhala správa obchodního školství ministerstvu kultu a vyučování.²⁰

¹⁸ Tamtéž, s. 33, 38–41.

¹⁹ ENGELBRECHT, H.: *Geschichte*, s. 208–210; GLASSER, F.: *Das kommerzielle Bildungswesen*, s. 38–41, 60–74; GRUBER, J.: *Politika*, s. 854nn; WESTRITSCHNIG, K. J.: *Berufsbildung*, s. 173, 523–525.

²⁰ V roce 1914 existovalo v Předlitavsku 24 obchodních akademií, z toho 10 v Čechách (5 českých, 5 německých), 4 na Moravě (2 české/Brno, Prostějov/, 2 německé/Brno, Olomouc/), 3 v Dolních Rakousích (vše Vídeň). Jedna až dvě obchodní akademie, zpravidla umístěné v zemských střediscích, se nacházely v Horních Rakousích, Štýrsku, Přímoří, Tyrolech a Haliči. Dvouletých obchodních škol bylo otevřeno ve školním roce 1913/1914 dohromady 72, z nichž nejvíce se nacházelo v Čechách (24; 15 českých, 9 německých), na Moravě a v Dolních Rakousích (v každé zemi 11; na Moravě 7 českých a 4 německé) a v Haliči (6). V ostatních zemích se nacházely jedna až tři dvouleté obchodní školy. Kupeckých pokračovacích škol přibývalo rapidně až od 80. let 19. století. Do školního roku 1909/1910 jich vzniklo v předlitavské části monarchie celkem 181 a navštěvovalo je necelých 16 000 studentů. Srov. GRUBER, J.: *Politika*, s. 873–909; ENGELBRECHT, H.: *Geschichte*, s. 270–274; KÁDNER, O.: *Vývoj*, s. 360–363; *Österreichische Statistik. Neue Folge. Band VII, Heft 3: Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1909/1910*. Wien 1913, s. 13*–15*; LÖWNER, Heinrich: *Jahrbuch des höheren Unterrichtswesens in Österreich mit Einschluß der bedeutendsten Erziehungsanstalten*, 27. Wien 1914, s. 480–517.

V závěru 19. a na počátku 20. století se stala velmi aktuální otázka obchodního vzdělávání dívek, a to v souvislosti s postupem emancipace žen a jejich realizací v profesním životě. K tématu se pro dobu příznačně vyjádřil těsně před první světovou válkou český národohospodář Josef Gruber: *Patří-li vůbec vnikání žen ve výdělková povolání, která se staletou tradicí zdála vyhrazena mužům, k charakteristickým známkám společenského vývoje posledních desetiletí, platí to tím větší měrou o obchodě a o písárnách*. Uplatnění žen v obchodě umožňovalo podle něj oddělení činnosti řídicí a manipulační ve velkých kancelářích a písárnách. Prostor pro ženskou pracovní sílu spatřoval v jednoduchých manipulačních výkonech jako vyplňování jednoduchých formulářů, vedení jednotlivých knih nebo pokladen, v obsluze telefonu, počítacích či psacích strojů. Možnosti uplatnění žen v obchodní činnosti podporovaly podle Grubera tři důležité aspekty: ústup významu individuality osoby prodávče (v souvislosti se stanovením pevných cen, o nichž se dále nesmlouvá), levnější pracovní síla (zdůvodňováno mj. tím, že se jedná o *příplatek k příjmům hlavy rodiny*) a charakteristické vlastnosti žen (smysl pro pořádek, píle a přesnost).²¹ Gruberův současník, publicista a propagátor vzdělávání žen i jejich vstupu do profesní praxe Leopold Weigner, poukázal na řadu oborů a pozic, jimž se mohly ženy v rámci obchodu profesně věnovat. Vyzdvihl přitom ženy jakožto samostatné obchodnice, účetní, prodavačky, pokladní, obchodní cestující, stenografky, písařky na psacím stroji, sběratelky inzerátů a pojistek nebo bankovní úřednice. Nutno dodat, že sám Weigner byl ještě na počátku 20. století ohledně uplatnění žen v praxi skeptický, neboť postrádal stále porozumění pro zaměstnání ženy mimo domácnost. Proměna názoru na realizaci žen mimo rodinný život vyžadovala podle něj čas i vývoj *ženské otázky*.²²

K tomu, aby vůbec mohly ženy pomýšlet na vstup do pozic v některé z oblastí více či méně se dotýkajících obchodní činnosti, musely být – podobně jako jejich mužské protějšky – adekvátně připraveny. Rovněž zde bylo zřejmé, že si pouze s praktickými znalostmi nevystačí. Také ženy potřebovaly patřičné teoretické vzdělání a certifikáty o jeho dosažení. Poměrně dlouho jim ovšem scházely reálné možnosti, kde mohly obchodně zaměřeného vzdělání nabýt. Obchodní učiliště byla totiž od počátku koncipována jako ryze chlapecká.

Obchodní školy se dívkám otevíraly v průběhu druhé poloviny 19. století jen velmi pozvolna. Dívky se zde poměrně dlouho vyskytovaly jen výjimečně v pozici privatistek, tzn. studentek se zvláštním režimem studia (de facto samostudium a docházka pouze na semestrální zkoušky z předmětů). Vůbec první obchodní školy pro dívky byly v předlitavské části monarchie zřizovány v závěru 60. let 19. století ze soukromé a spolkové iniciativy a soustředily se do významných zemských středisek (Víděň, Praha apod.). Pouze ve Vídni a v Praze vznikly před první světovou válkou obdoby chlapeckých obchodních akademií. Zatímco v Praze se při místní české chlapecké akademii vytvořilo v letech 1906–1910 paralelní oddělení pro dívky, ve Vídni se roku 1907 otevřela dokonce samostatná dívčí akademie. To ovšem neznamená, že jinak se na ostatních akademiích dívky nevyskytovaly. Na některých studovaly jako privatistky, na většině z nich pak v rámci speciálních kurzů (např. pro abiturientky dívčích lyceí a učitelských ústavů) nebo dívčích dvouletých obchodních škol, které byly při akademiích zřizovány. Právě dvouleté obchodní školy platily za vzdělávací ústavy, kde se dívky uplatnily před první světovou válkou nejvíce. Studovaly zde ve zvláštních odděleních pro dívky či v rámci samostatných dvouletých

²¹ GRUBER, J.: *Politika*, s. 909–910.

²² WEIGNER, L. [Leopold]: *Nové výdělečné práce ženy: (Žena v průmyslu, řemesle a obchodě): Rádce při volbě povolání ženy pro rodiče, poručníky, školy a dorůstající mládež dívčí*. Praha [1911], s. 3, 80–81.

dívčích obchodních škol sdílejících s chlapeckými ústavy stejnou budovu i učitelský sbor. V závěru 19. a na počátku 20. století vznikaly také zvláštní dvouleté obchodní školy, popř. vzdělávací ústavy, které se do podoby takových škol časem transformovaly. V rámci českých zemí lze zmínit školy v Brně (1896 /česká/, 1901 /německá/), Moravské Ostravě (1894 /německá, od 1906 součástí i chlapecká škola/), Šumperku (1900, německá), Olomouci (1895, česká), Budějovicích (1907, německá), na Královských Vinohradech (1900, česká), v Písku (1907, česká) a Praze (1869 /německá/, 1871 /česká/). Řada dvouletých obchodních učilišť, zejména těch zřizovaných obcemi, vznikala jakožto smíšená (ovšem bez koedukace), přičemž ženský element v lavicích těchto škol zpravidla převládal.²³ Dodejme, že ačkoliv bylo pokračovací školství zpřístupněno dívkám již počátkem roku 1910, do kupeckých pokračovacích škol se dívky dostaly jen sporadicky. Tyto školy sloužily a priori chlapcům, neboť jejich návštěva byla povinná pro všechny místní učeně. Teprve nebyla-li kapacita zaplněna, dostalo se prostoru jiným – chlapcům z jiných míst a dívkám. Samostatných dívčích kupeckých pokračovacích škol existovalo minimum a soustředily se před první světovou válkou zejména do center typu Vídně a Prahy, kde byla po nich největší poptávka.

Formování obchodně-vzdělávací infrastruktury v rakouském Slezsku do roku 1914

Zůstanou-li stranou praxe v obchodě, která i před první světovou válkou zůstávala důležitou složkou vzdělávání nastupující generace obchodníků, a mimoinstitucionální formy vzdělávání (návštěva veřejných přednášek, četba apod.), bylo možné osvojit si teoretické na obchod zaměřené vzdělání na slezském území v zásadě třemi hlavními způsoby. Důležité je přitom podotknout, že tyto způsoby zároveň představují různé úrovně dosažitelného vzdělání. Odlišují se ve vzdělávacím obsahu, organizaci studia i v tom, komu bylo jimi zprostředkovávané teoretické vzdělání vlastně určeno. Jak ukáže následující část studie, nešlo zdaleka jen o aspiranty obchodních profesí, kteří usedali do lavic obchodních škol. A naopak i ti, kteří hodlali pokračovat například v rodinné obchodní tradici, nevyhledávali pouze obchodně zaměřené školy, aby se připravili na výkon zamýšleného povolání.

Obchodní školy s celodenní výukou

Z hospodářsky vyspělých zemí Předlitavska bylo nejhůře zajištěno obchodní vzdělávání bezesporu ve Slezsku. Na rozdíl od Čech, Moravy nebo Dolních Rakous postrádala země až do konce habsburské monarchie vyšší učiliště typu obchodní akademie, byť poptávka po takové škole zde existovala již od poslední dekády 19. století. Zatímco na sousední Moravě byly zřízeny v průběhu 90. let 19. století hned čtyři akademie v Brně (česká, německá; obě 1895), Olomouci (německá, 1894) a Prostějově (česká, 1894), ve Slezsku nevznikla žádná. V tomto směru předběhla Slezsko dokonce i zaostalá Halič se dvěma polskými akademiemi v Krakově (1882, resp. 1896) a Lvově (1899). Pro vyšší obchodní vzdělání museli zájemci ze Slezska zamířit jinam, ať už hodlali studovat na některé z obchodních akademií, nebo vysokých škol obchodního zaměření.

Slezsko nestrádalo pouze na nejvyšších úrovních obchodního vzdělávání, což činilo určité potíže především při obsazování některých vyšších úřednických pozic. Dlouhodobě scházelo v zemi učiliště, které by poskytovalo teoretickou obchodní přípravu převyšující několikahodinovou pokračovací výuku týdně pro učeně. První obchodní škola s celodenní

²³ Srov. GRUBER, J.: *Politika*, s. 911–914; LÖWNER, H.: *Jahrbuch*, s. 480–517.

výukou se zde zájemcům otevřela až roku 1894 v zemském centru Opavě. Jednalo se o jediný vzdělávací ústav tohoto druhu s všeobecně uznávaným certifikátem před první světovou válkou (právo veřejnosti škola obdržela v roce 1902). Současně platila opavská škola za jedinou veřejnou školu ve Slezsku. Teprve na počátku 20. století vznikly v zemi další obchodní školy s celodenní výukou: jednotřídní soukromá škola Karla Czepela (Těšín, 1906) a dvouletá komunální škola v Těšíně (1912). Tyto vzdělávací ústavy doplnila ve školním roce 1913/1914 provizorně otevřená dívčí obchodní škola Uršulinek ve Frývaldově, která se o rok později transformovala do podoby dvouleté obchodní školy a definitivu získala až počátkem března 1915. Pro všechny slezské obchodní školy s celodenní výukou platilo, že vyučovacím jazykem byla až do konce existence habsburské monarchie němčina, což odráželo jak skladbu zřizovatelů, tak do značné míry i poptávku pracovního trhu v zemi.²⁴

Klíčovým a jediným dlouhodobě existujícím vzdělávacím ústavem ve Slezsku ve sledovaném období byla dvouletá obchodní škola v Opavě, tradičním centru obchodního vzdělávání na slezském území. Vznikla z podnětu opavské obchodní a živnostenské komory (dále OŽK) v době, kdy v jiných částech Předlitavska otevíraly své brány studentům nově zřizované obchodní akademie, které poskytovaly o úroveň vyšší obchodní vzdělání. OŽK stála nejen u zrodu obchodní školy, ale byla i jejím zřizovatelem a hlavním vydržovatelem až do převedení školy do státní správy (1. 1. 1910). Ani poté stát vzal na svá bedra veškeré finanční náklady spojené s provozem školy, což byla v rámci profesně-vzdělávací soustavy vcelku běžná praxe. Dokumentovat to lze na příkladu kalendářního roku 1913, kdy spolučást jiných příspěvatelů dosáhla celkové výše 18 400 korun. O tuto částku se podělily vedle zmiňované OŽK (7 200 K) opavská městská spořitelna (1 000 K), země (5 000 K), město Opava (2 600 K) a Grémium protokolovaných kupců v Opavě (2 600 K).²⁵ Zástupci zřizovatele a podporovatelů školy usedali společně s ředitelem školy v kuratoriu zřízeném za účelem správy finančních a administrativních záležitostí. Důležitý zdroj příjmů představovalo školné vybírané v roční výši dvanácti zlatých od studentů přípravy a třiceti zlatých od studentů obou vyšších ročníků. K tomu je nutné připočítat vstupní poplatek při přijetí do školy (tři zlaté) a každoročně vybíraný příspěvek na vyučovací pomůcky ve výši dvou zlatých.²⁶

Od svého vzniku byla opavská obchodní škola koncipována jako dvouletý ústav s přípravnou třídou, k němuž byla připojena kupecká pokračovací škola (někdejší gremiální škola z roku 1851). Při škole se počítalo s realizací různých speciálních kurzů, například o celnictví, jednotlivých druzích zboží nebo s komerčními kurzy pro středoškoláky.²⁷ Opavská škola poskytovala nejen odborné obchodní vzdělání, ale v omezené míře i vzdělání všeobecné. Školní rok začínal v polovině září a trval deset měsíců. Přípravka, kam měli vstup chlapci po dovršení třinácti let a dokončení povinné školní docházky, zahrnovala výuku náboženství, vyučovací jazyk (němčina), počty, zeměpis, přírodopis (*Naturgeschichte*), přírodovědu (*Naturlehre*) a krasopis. Podmínkou přijetí do prvního ročníku školy bylo stáří minimálně čtrnácti let, doklad o ukončení povinné školní docházky, popř. absolutorium přípravy. O přijetí jedinců, kteří se do prvního ročníku školy hlásili z jiných vzdělávacích

²⁴ *Vývoj a nynější stav školství ve Slezsku a na Hlučínsku: Statisticko-historické vyličení*. Opava 1925, s. 390–392.

²⁵ Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Zemská vláda slezská Opava (dále ZVS), inv. č. 1965, kart. 3691, sign. V/50/K-8.

²⁶ *Organisations-Statut der schlesischen Handelsschule in Troppau*. Troppau 1894, s. 11 (§ 32). ZAO, fond Obchodní a živnostenská komora Opava (dále OŽK Opava), inv. č. 518, kart. 340, sign. XIIa2.

²⁷ Tamtéž, s. 5–7 (§ 8, 10, 14).

ústavů (gymnázia, reálky, měšťanky apod.), rozhodovala přijímací zkouška ze čtení, psaní, počtů, přírodovědných předmětů a zeměpisu, přičemž požadována byla úroveň znalostí odpovídající učebnímu cíli přípravné třídy.²⁸ V obou ročnících obchodní školy se studenti učili povinně vyučovacím jazyku, (kupeckým) počtům, kupecké korespondenci a kontoaristickým pracím, vedení knih, jednoduchému a podvojnému účetnictví, nauce o obchodu a směně, zeměpisu (se zaměřením na obchod), zbožíznalství, krasopisu a těsnopisu. Mezi relativně povinné předměty náležely jazyk (francouzština nebo angličtina, popř. druhý zemský jazyk). Důležité bylo, že v přípravce i obou ročnících nesměl souhrnný počet vyučovacích hodin týdně překročit hranici 28 hodin. Důvod byl prostý: studenti měli mít prostor na to, aby se naučili cizí jazyk.²⁹

Studentstvo opavské obchodní školy se rekrutovalo především z německojazyčného katolického prostředí. Dominantní složku studentů doplňovali zejména jednotlivci z řad české a polské katolické mládeže a německojazyční evangelíci a židé. Opavský ústav platil, na rozdíl od obou obchodních škol v Těšíně, za školu ryze chlapeckou. Dívčím se zde dostalo prostoru teprve roku 1913, kdy byl ke škole připojen dívčí obchodní kurz založený roku 1895 opavským spolkem Verein für Frauenbildung. V posledním školním roce před první světovou válkou docházely tedy do školy i dívky jakožto studentky Handelsschule für Mädchen. Neuplatňovala se zde ovšem koedukace jako na soukromé škole Czepelové v Těšíně, výuka chlapců a dívek probíhala odděleně. Ve shodě se soudobou předlitavskou praxí se jednalo o dvě různé vzdělávací instituce sloučené do jediné.³⁰

Dostupné údaje nasvědčují, že škola neplnila zcela účel svého vzniku, tj. připravit adekvátně vzdělaný personál pro obchod. Podle zprávy ředitele školy z roku 1904 nalezla většina dosavadních absolventů uplatnění v nižších úředních pozicích jako kontoaristé, stenografové a kancelisté v nejrůznějších úřadech, podnicích, bankách či advokátních kancelářích.³¹

Již od poloviny 90. let 19. století rezonovala ve Slezsku otázka transformace opavské obchodní školy na vzdělávací ústav vyššího typu – obchodní akademii. Po celé sledované období byla v tomto směru vyvíjena patřičná iniciativa, která vycházela od těch, jichž se takto orientované vzdělání týkalo především. Byli to slezští kupci a obchodníci, kteří se obrátili prostřednictvím svých grémií a spolků s žádostmi o pomoc v této věci na opavskou OŽK. A zmiňovaná komora opravdu konala a začala tak v rámci svého angažmá v obchodním vzdělávání ve Slezsku plnit další roli. Vedle propagátora, iniciátora zrodu, zřizovatele a podporovatele obchodních škol se stala, dnešními slovy řečeno, aktivním lobbistou. Ačkoliv OŽK dokázala získat na svou stranu opavskou radnici i slezský zemský sněm, prosadit reorganizaci dosavadní dvouleté obchodní školy na čtyřletou obchodní akademii se jí nepodařilo. Zatímco zastánci zřízení akademie argumentovali nedostatkem odpovídajícím způsobem vzdělaných osob, potřebami velkoobchodu a exportu, srovnáním s jinými zeměmi, daňovým příspěvkem Slezska do státního rozpočtu, de facto zajištěním pokrytí provozních nákladů apod., státní správa oponovala obavami z „nadprodukce“

²⁸ Tamtéž, s. 5 (§ 9).

²⁹ Tamtéž, s. 5–7 (§ 10, 16).

³⁰ Srov. ZAO, fond ZVS, inv. č. 1965, kart. 3691, sign. V/50/K-8; Tamtéž, inv. č. 1552, kart. 2154, sign. 141a/K-2.

³¹ ZAO, fond OŽK Opava, inv. č. 517, kart. 339, sign. XIIa2.

neuplatnitelných absolventů na trhu práce a finanční náročností.³² V rámci svého angažmá ve věci vzniku obchodní akademie provedla v roce 1914 opavská OŽK anketu napříč slezskými podniky, která ukázala, že v této záležitosti nepanuje úplná názorová jednotka ani mezi slezskými zaměstnavateli. Na jedné straně sice zaujala řada společností pozitivní, popř. neutrální stanovisko, na straně druhé se postavilo razantně proti například vedení vlivného Vítkovického horního a hutního těžířstva. Podle něj museli absolventi obchodních akademií již tehdy nastupovat na posty, jež bylo možné obsazovat méně kvalifikovanými pracovníky. To následně zvyšovalo nelibost dotyčných, neboť se jednalo o místa méně placená a bez možnosti dalšího kariérního postupu.³³ Zrodu obchodní akademie nepřály úplně ani okolnosti. První světová válka omezila finanční výdaje státu v oblasti školství a snížila i jeho ochotu dávat svolení ke vzniku nových škol. A po vzniku Československa nepřála myšlence zřídit německou akademii zase nová politická garnitura, která se soustředila a priori na rozvoj českých středních a odborných učilišť v zemi.³⁴

Kupecké pokračovací školy

Jestliže lze mít k zajištění vyššího obchodního vzdělání a jeho distribuci ve Slezsku v období před první světovou válkou vcelku oprávněné výhrady, ve vybavenosti nižší – učňovskou – formou obchodně zaměřených vzdělávacích institucí na tom byla tato země přece jen o něco lépe. Ani v tomto ohledu se ovšem Slezsko nemohlo rovnat ostatním vyspělým částem Předlitavska. Názorně to dokládají data pro školní rok 1909/1910, kdy v zemi fungovalo deset kupeckých pokračovacích škol, do nichž se zapsalo 508 studentů. Naproti tomu Dolní Rakousy disponovaly ve stejném roce patnácti školami a 6 242 studenty, Morava 34 (1 605 studentů) a Čechy 75 (6 917 studenty).³⁵ Vzhledem k tomu, že Slezsko představovalo hospodářsky rozvinutou zemi, jejíž část sousedila, a dokonce přímo zasahovala do dynamicky se rozvíjející ostravské průmyslové oblasti s vysokou koncentrací hospodářských aktivit, obchodu a služeb, nevyznívá toto srovnání příliš lichotivě. Podobně nepříznivé je porovnání s průmyslovými pokračovacími školami, kterých v zemi existovalo těsně před vypuknutím první světové války přes šedesát, což bylo zhruba čtyřikrát více než učilišť pro kupecké učně. Zde je ovšem nutné podotknout, že zatímco kupecké pokračovací školy představovaly specializované vzdělávací instituce, jež připravovaly po teoretické stránce na výkon povolání především kupecké učně, portfolio vzdělávaných na průmyslových pokračovacích školách (od 1910 nazývaných *živnostenské*) bylo podstatně širší a zahrnovalo výrazně větší počet učňů.³⁶

První vzdělávací ústavy o charakteru kupeckých pokračovacích škol, tzn. institucí s několikahodinovou výukou týdně koncentrovanou do nedělního odpoledne a večerních hodin všedních dnů, vznikly ve Slezsku na počátku 50. let 19. století v centrech Opavě

³² Tamtéž, inv. č. 518, kart. 340, sign. XIIa2.

³³ Tamtéž.

³⁴ Srov. Vývoj, s. 377–393; LISNÍK, Lukáš – DOKOUPIL, Lumír – KADLEC, Petr: Vybrané aspekty vývoje českého gymnaziálního školství ve Slezsku v letech 1918–1938. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 11, 2018 (v tisku).

³⁵ *Österreichische Statistik. Neue Folge. Band VII, Heft 3: Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1909/1910.* Wien 1913, s. 148–149.

³⁶ Srov. KADLEC, Petr: Průmyslové pokračovací školství v rakouském Slezsku do první světové války: základní vývojové tendence. *Slezský sborník* 2018 (v tisku).

(1851) a Těšíně (1853). Tyto školy se řadily k vůbec nejstarším institucím svého druhu v předlitavské části monarchie. Opavský ústav byl koncipován od počátku jako tříletý a vznikl z iniciativy místního Grémia protokolovaných kupců (*Gremium der handelsgerichtlich protokollierten Kaufleute der schlesischen Landeshauptstadt*). U zrodu dvouleté těšínské školy pak stál kupec E. F. Schroeder.³⁷ Obě spojoval německý vyučovací jazyk a pouze několik hodin výuky týdně (čtyři až pět v Opavě, tři v Těšíně), která se v případě těšínské školy koncentrovala výlučně do nedělního odpoledne. Dále spojuje obě školy, že o prvních letech jejich existence nevíme takřka nic. O to důležitějším pramenem je pro nás výroční zpráva opavské OŽK z roku 1857, která podává základní přehled o jejich organizaci a vývoji v letech 1853–1856.³⁸ Podle ní se vyučovalo na opavské škole v prvním ročníku krasopisu, němčině, pravopisu a počtům, ve druhém kupeckému stylu a korespondenci, zeměpisu (zahrnujícímu důležité momenty rakouských dějin) a počtům. Konečně ve třetím roce studia následovala výuka jednoduchého a podvojného účetnictví, zeměpisu, počtů a základních pojmů rakouského směnečného práva nezbytných pro následnou praktickou obchodní činnost. Stejně předměty se vyučovaly rovněž na těšínské škole, kde bylo ale vyučování realizováno v koncentrovanější podobě, která byla vynucena absencí třetího ročníku. Ten se nedařilo otevřít ani přes poměrně značné úsilí, což bylo také důvodem, proč měla těšínská škola i čtyři roky po svém otevření provizorní status.³⁹

Zůstane-li stranou pouze krátce existující kupecká pokračovací škola s německým vyučovacím jazykem v Horním Benešově (1875–1877), pak se distribuce obchodního vzdělání pro učně ve Slezsku, podobně jako ve vyspělých částech Předlitavska, rozšiřovala až v průběhu 80. let 19. století. Souviselo to s rozvojem průmyslových pokračovacích škol, při nichž se otvíraly zvláštní komerční kurzy či obchodní oddělení. To byl případ pokračovacích škol v Těšíně a Krnově, kde se takovým způsobem zaměřené kurzy/oddělení etablovaly ve školních letech 1885/1886 a 1889/1890. Z obou sice vznikly samostatné kupecké pokračovací školy (Těšín 1888, Krnov 1896), ovšem i později zůstávaly personálně a materiálně propojeny s místními reálkami.⁴⁰ Naproti tomu obchodní oddělení založené roku 1889 při pokračovací škole ve Fryvaldově zůstalo ve stejné podobě až do konce sledovaného období. Jiný příklad představuje Bílsko, kde bylo zřízeno obchodní oddělení při reorganizované státní průmyslové škole. Původně dvouleté oddělení se od školního roku 1891/1892 proměnilo v tříletou kupeckou pokračovací školu, která však nadále existovala ve spojení s průmyslovkou. Do konce 80. let 19. století se tedy distribuce kupeckého vyučování rozšířila o čtyři další lokality a zahrnula větší měrou jak západní, tak i východní část země.

Poptávka po obchodně zaměřeném vzdělání vycházela rovněž z dalších míst Slezska a zmiňované školy ji saturovat nemohly nejen z kapacitních, ale – a to především – z praktických důvodů. Učni, kteří trávili všední dny v obchodě svého učebního pána (*Lehrherr*), u něhož se učili praktickému obchodu, nemohli večer cestovat do jiných míst

³⁷ BOGUS, Marzena: Szkoły i szkolnictwo w Cieszynie w latach 1848–1918. In: PANIC, Panic (red.): *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, 3: *Cieszyn od Wiosny Ludów do III Rzeczypospolitej*. Cieszyn 2010, s. 147–162, zde s. 160.

³⁸ *Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Schlesien and an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten über den Zustand des Handels, der Industrie und der Verkehrsverhältnisse des Kammerbezirkes in den Jahren 1854, 1855, 1856*. Troppau 1857.

³⁹ Tamtéž, s. 13, 16. Těšínská škola neměla pravděpodobně dlouhého trvání, neboť dostupné prameny pro období od 60. let 19. století ji již nezmiňují.

⁴⁰ Denkschrift, s. 503–504, 508–509.

za vzděláním. Potřebovali je mít k dispozici v příslušném místě. Ačkoliv se síť pokračovacích škol ve Slezsku od 80. let 19. století celkem intenzivně zahušťovala, otevírání zvláštních kupeckých oddělení při nich bránilo zvýšené finanční náklady, jež si zřizovatelé nemohli často dovolit. Jiným důvodem byla nedostatečná poptávka v daném místě, přesněji řečeno nízký počet potenciálních učňů, kteří by měli následně povinnost navštěvovat podobné oddělení (kurz, školu). Proto zřejmě příliš nepřekvapí, že se v průběhu 90. let 19. století otevřely nové kupecké školy jen při průmyslových pokračovacích ústavech v Horním Benešově, Bílovci a Frýdku. Do školního roku 1899/1900 se síť institucí poskytujících kupeckým učňům adekvátní teoretické vzdělání rozšířila na osm lokalit a pokrývala vcelku rovnoměrně hlavní střediska západní i východní části země. Vedle více či méně silné vazby na jiné vzdělávací instituce spojoval slezské kupecké pokračovací školy (kurzy) v závěru 19. století německý vyučovací jazyk. Českých ani polských škol v zemi nebylo.⁴¹ Do první světové války se učňům možnosti, kde mohli nabýt obchodní vzdělání, rozšířily o kupecké pokračovací školy, kurzy či zvláštní obchodní oddělení při průmyslových pokračovacích školách, odborných ústavech s celodenní výukou, popř. chlapecké obecné škole (případ Orlové, pozn. aut.) v Bruntále, Odrách, Krnově, Orlové a Skočově. S výjimkou orlovské kupecké pokračovací školy z roku 1911, kde se učilo česky, platila za vyučovací jazyk slezských obchodně zaměřených škol a kurzů pro učně němčina.⁴²

Spolu s nárůstem počtu kupeckých škol a kurzů pro učně se rozšiřovala distribuce takto zaměřeného vzdělání, které začalo zahrnovat čím dál větší část nastupující generace obchodníků. Až do konce 80. let 19. století se jednalo ročně o zpravidla několik desítek jedinců, kteří usedali především do lavic opavské gremiální školy. Vznik nových škol a kurzů přinesl výrazné rozšíření kapacity, jež na počátku 20. století přesahovala 500 zapsaných studentů. Situace v jednotlivých místech, v konkrétních školách a kurzech se lišila v závislosti na místní profesní skladbě obyvatelstva, stavu obchodu, vývoji poptávky po teoreticky vzdělaných kupeckých učních a v neposlední řadě v návaznosti na kapacitní a finanční možnosti. Zmiňovanou gremiální školu v Opavě navštěvovalo v letech 1852–1890 většinou 30 až 50 studentů ročně a teprve v závěru uvedeného období jejich počet vzrostl na přibližně 70. Více přibývalo studentů až po začlenění školy do nově zřízeného dvouletého obchodního učiliště v roce 1894, kdy počet zapsaných překročil stovku a těsně před první světovou válkou atakoval hranici 200.⁴³ Opavská škola představovala ovšem specifický vzdělávací ústav, jenž byl nadto umístěn v zemském hlavním městě s nadprůměrnou koncentrací obchodu a služeb. Z ostatních škol vynikaly v tomto směru snad jen ústavy v Bílsku a Těšíně se zápisem pohybujícím se okolo stovky osob, jinak navštěvovalo jednotlivé kupecké kurzy a školy maximálně několik desítek studentů.⁴⁴

Rozmístění škol, skladba populace příslušných míst, vyučovací jazyk a poptávka po kvalifikaci v německém jazyce ovlivnily zásadním způsobem složení osazenstva obchodních

41 *Österreichische Statistik. Band LXVIII, Heft 3: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Schuljahr 1899/1900.* Wien 1903, s. 88–89.

42 Vývoj, s. 392; ZAO, fond ZVS, inv. č. 1965, kart. 3691, sign. V/50/K-8.

43 *Bericht des k. k. schles. Landesschulrathes über den Zustand der Volksschulen, Lehrer-Bildungsanstalten, Fach- und Mittelschulen in Schlesien im Schuljahre 1872-3.* Troppau 1873, s. 15; *Das gewerbliche Schulwesen in Schlesien.* Troppau 1887, s. 43; *Statistischer Bericht über die volkswirtschaftlichen Verhältnisse Schlesiens im Jahre 1890.* Troppau 1894, s. 372; ZAO, fond ZVS, inv. č. 1965, kart. 3691, sign. V-50-K-8.

44 Srov. např. *Österreichische Statistik. Band LXVIII, Heft 3: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Schuljahr 1899/1900.* Wien 1903, s. 88–89.

učilišť pro učně. Od konce 80. let 19. století měla návštěva těchto škol povinný charakter. Složení jejich studentů tak vypovídá do určité míry o složení populace příslušných lokalit, která nacházela obživu v živnostech a maloobchodě. Posuzováno z celozemského hlediska lze říci, že se nastupující generace kupců, popř. obchodně vzdělaných učňů rekrutovala v závěru 19. a na počátku 20. století především z německojazyčného prostředí. Zbytek pocházel zejména z polských a českých rodin. Počty polskojazyčné mládeže v kupeckých pokračovacích školách bývaly o něco vyšší než jejich českojazyčných protějšků, o což se zasloužily zejména vzdělávací ústavy v Bílsku a Těšíně a specifické složení místní populace. O něco méně dominoval v lavicích těchto škol katolický dorost nad evangelickým a židovským. Zatímco výsledek pro evangelíky ovlivnily pozitivně hlavně školy umístěné v regionech s vysokým zastoupením evangelíků v obyvatelstvu (Těšín, Bílsko), v případě židovské mládeže se uplatnila spíše zvláštní socioprofesionální charakteristika židovské populace vykazující vyšší podíl osob realizujících se v obchodě a službách.⁴⁵

Ještě v průběhu 90. let 19. století představovala poměrně velký problém nedostatečná docházka studentů, která se v průměru pohybovala jen mírně nad polovinou všech osob zapsaných ke studiu. Obrat nastal teprve na počátku 20. století, patrně v souvislosti s legislativními opatřeními kladoucími zvýšený důraz na patřičnou docházku pokračovacích škol. Změnu lze dokumentovat na příkladu Těšína a Krnova, jejichž vzdělávací ústavy navštěvovalo v letech před první světovou válkou pravidelně mezi 80 a 90 % ke studiu zapsaných učňů. Docházka v průběhu školního roku kolísala a vůbec nejslabší bývala zpravidla na počátku kalendářního roku.⁴⁶ Ve shodě s účelem a zaměřením pokračovacích škol asi příliš nepřekvapí, že jejich studenti náleželi mezi dospívající mládež. Podle výroční zprávy opavského ústavu pro školní rok 1891/1892 tvořila věková kohorta patnácti- až osmnáctiletých zhruba 90 % osazenstva školy (79 z 88 studentů).⁴⁷ Téměř všichni studenti se připravovali na výkon obchodní profese vedle školy u některého z kupců. Zbytek by bylo možné zařadit mezi budoucí provozovatele drobných osobních služeb (holiči atp.), pro něž návštěva kupeckých škol představovala výhodnější alternativu než zápis do více technicky zaměřených průmyslových pokračovacích ústavů. Sociální původ se odrážel při volbě budoucí profese jen částečně. Mezi studenty sice figurovaly většinou děti nejrůznějších kategorií obchodníků, ale nezřídka se zde vyskytovali i potomci rozličných druhů zaměstnanců, provozovatelů živností a někdy také dělníků.⁴⁸ Dívám se vstup do

⁴⁵ Podle oficiální školské statistiky pocházelo z německojazyčného prostředí ve školních letech 1899/1900 a 1909/1910 zhruba 84 % studentů kupeckých pokračovacích škol a zbývající část studentstva tvořili zejména potomci původem z polských (okolo 9,5 %) a českých rodin (okolo 6,5 %). Ve stejném období převažovali mezi studenty těchto škol jedinci z katolických rodin (přes ¾ osob) a tyto doplňovali děti evangelíků (12, resp. 14 %) a židů (11, resp. 10%). Tamtéž; *Österreichische Statistik. Neue Folge. Band VII, Heft 3: Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1909/1910*. Wien 1913, s. 148–149.

⁴⁶ *Dritter Jahresbericht über die kaufmännische Fortbildungsschule in Teschen. Schuljahr 1890/91*. Teschen 1891, s. 10; *Jahresbericht über die kaufmännische Fortbildungsschule in Teschen für das Schuljahr 1899/1900*. Teschen 1900, s. 5; *XXVI. Jahresbericht über die kaufmännische Fortbildungsschule in Teschen für das Schuljahr 1913/14*. Teschen 1914, s. 6; *Vierzehnter Jahresbericht der kaufmännischen Fortbildungsschule über das Jahr 1909/10*. Jägerndorf 1910, s. 61.

⁴⁷ *Programm der Troppauer Gremial- Handelsschule im einundvierzigsten Jahre ihres Bestandes am Schluss des Schuljahres 1891/1892*. Troppau 1892, s. 15.

⁴⁸ Viz skladba studentů kupecké pokračovací školy ve Frýdku ve školních letech 1904/1905 a 1913/1914. Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Průmyslová škola pokračovací (německá) Frýdek, inv. č. 3, 5.

pokračovacích škol a kurzů kupeckého zaměření otevřel jen zcela výjimečně. Dostupné prameny o studiu dívek v těchto vzdělávacích institucích ve Slezsku před první světovou válkou dokonce mlčí. Teoreticky jim byly chlapecké školy zpřístupněny od školního roku 1910/1911, ovšem jejich vstup znesnadňovaly jak praktické potíže (nedostatečná kapacita škol, které při přijetí preferovaly chlapce), tak i přetrvávající vzory chování, které směřovaly dívky na jiné studijní dráhy. Pokračování v rodinné obchodní tradici bylo svěřováno a priori synům. Pokud již existoval v rodinách zájem na obchodním vzdělání dcer, využívaly se spíše jiné studijní dráhy (dívků obchodní kurzy či školy s celodenní výukou).

O způsobu organizace studia nejstarších forem kupeckých obchodních učilišť pro učně v Opavě a Těšíně již byla řeč. V případě opavské školy bylo zdůrazňováno, aby teoretické vyučování nenarušovalo praktickou přípravu učňů v obchodech. Požadavky na studenty měly být přiměřené, což se ještě na počátku 80. let 19. století zdůvodňovalo tím, že učební pánové považují své učně stále ještě více za obchodní praktikanty než za studenty. Proto se měly na škole vyučovat jen pro obchod důležité předměty a navíc tak, aby nebyla nutná delší domácí příprava.⁴⁹ Rozhodující úlohu pro úpravu organizace a obsahu výuky kupeckých pokračovacích škol ve Slezsku sehrály od 80. let 19. století školské předpisy. Stanovovaly základní parametry organizační stránky škol a obsahu jejich výuky a ponechávaly prostor určité modifikaci. Ve všech ohledech stejná podoba jednotlivých škol se ve Slezsku neuplatnila, o což se zasloužily různorodé zájmy zřizovatelů vycházející z místních podmínek a potřeb. Podle všeobecně platných předpisů bylo nutné, aby výuka v jednom ročníku (školním roce) zahrnovala minimálně sedm měsíců a dále, aby týdenní hodinová dotace neklesla pod šest hodin. Školní praxe ve Slezsku v závěru 19. století ukazuje, že zatímco minimální počet vyučovacích hodin týdně byl překračován jen ojediněle (v Těšíně osm hodin), délka školního roku byla u jednotlivých škol rozmanitá a pohybovala se mezi sedmi a devíti měsíci.⁵⁰

Proměnu organizace a obsahu vyučování můžeme přiblížit na příkladu těšínského ústavu. Zdejší kupecká škola vznikla v závěru 80. let 19. století transformací obchodního oddělení existujícího při místní průmyslové pokračovací škole. Nejprve byla koncipována jako dvouletá s devítiměsíčním školním rokem trvajícím od října do půlky června. Výuka v prvním ročníku zahrnovala devět vyučovacích hodin týdně a sestávala z kupeckých počtů (2 hodiny), obchodních úloh (2), vedení knih (1), obchodního zeměpisu (1), zbožíznalství (2) a krasopisu (1). Navazující druhý ročník obsahoval v průběhu sedmi hodin týdně vedle kupeckých počtů (1) krasopis (1), zbožíznalství (2), vedení knih (2) a kupeckou korespondenci (1). Vyučování probíhalo od pondělí do pátku, vždy od šesté do osmé hodiny večerní, a v neděli dopoledne od deseti do jedenácti. V dalších letech doznala naznačená organizace určitých korekcí, zejména v souvislosti se zvýšením počtu ročníků ze dvou na tři. Prostor ve výuce, která se ustálila na osmi hodinách týdně (pondělní až páteční večery), dostaly nově němčina, kontoaristické práce a občanská nauka. Před první světovou válkou mohli navíc zájemci nepovinně navštěvovat v závěrečném ročníku dvě hodiny

⁴⁹ ZAO, fond ZVS, inv. č. 1550, kart. 2135, výroční zpráva gremiální obchodní školy zasláná ředitelstvím slezské zemské vládě 12. 9. 1884.

⁵⁰ *Österreichische Statistik. Band LXVIII, Heft 3: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Schuljahr 1899/1900.* Wien 1903, s. 88–89.

těsnoписu.⁵¹ Na příkladu těšínské školy lze dokumentovat ještě jiný jev obvyklý pro slezské kupecké pokračovací školy. Ačkoliv vystupovaly tyto vzdělávací instituce jako samostatné vzdělávací jednotky, byly více či méně propojeny s jinými školskými zařízeními. Zmiňovaná vazba přitom byla jak personální (osobou ředitele, vyučujícími), tak i materiální povahy (využívání učebních pomůcek a prostor jiných škol). Těšínská kupecká škola se ustavila při místní reálce, kde probíhalo ve večerních hodinách vyučování učňů zaměstnaných přes den obchodní praxí. Ředitel školy pro učně byl současně ředitelem reálky a vyučující z reálky pokrývali významnou část večerní výuky. Doplnovali je pedagogové místních elementárních škol, popř. učitelé z těšínského gymnázia a učitelského ústavu. Podobně jako na jiných kupeckých pokračovacích ústavech byl ředitel školy zároveň členem tzv. školního výboru, jenž zajišťoval bezprostřední dozor nad školou a její ekonomickou správou. Tato pravidelně se scházející diskusní platforma sestávala ze zástupců delegovaných finančními podporovateli školy, konkrétně městem Těšínem (starosta byl předsedou výboru), opavskou OŽK, slezským zemským výborem a Grémiem protokolovaných kupců v Těšíně.⁵²

Další obchodně-vzdělávací alternativy v rámci školské soustavy

Obchodně zaměřené vzdělání neposkytovaly ve Slezsku pouze speciální obchodní kurzy a školy. V prvé řadě to nedovolovaly kapacita stávajících škol a jejich rozmístění v zemi. Nejvyšší formy obchodního vzdělání (obchodní akademie, *Exportní akademie*) ve Slezsku nebyly zastoupeny vůbec. Proto museli zájemci zamířit za studiem za slezské hranice. Pro německojazyčnou mládež představovala oblíbenou destinaci Vídeň, českojazyčná upřednostňovala vedle Prahy některou z moravských alternativ. Nejbližším místem, kde bylo možné nabýt vyšší úroveň obchodního vzdělání v polském jazyce, byl Krakov. V následující části textu se pokusím ukázat, nakolik mohly adeptům obchodní profese ve Slezsku pomoci k teoretické přípravě jiné vzdělávací instituce. Jsem si přitom vědom, že obchodní vzdělání si mohla část zájemců osvojit v průběhu druhé poloviny 19. a na počátku 20. století také v rámci mimoškolních sebevzdělávacích aktivit díky spolkům, osvětovým přednáškám nebo četbě. Zároveň je nutné dodat, že vedle obchodníků a části úřednictva potřebovali přinejmenším základní vědomosti využitelné v obchodě stále více i malovýrobci, živnostníci a poskytovatelé drobných služeb.

Určité kompetence pro obchodní styk bylo možné rozvíjet v rámci elementárního školního vzdělávání. Konkrétně se jednalo o zvládnutí jednoduchých početních operací (včetně převodu měn), jazykovou vybavenost slovem i písmem (porozumění textu, schopnost vyhotovit písemné sdělení) a o základní schopnost orientace v geografickém prostoru. Uvedený souhrn znalostí pomáhal rozšířit ve školní praxi *Všeobecný školní řád* Marie Terezie z roku 1774, který systemizoval nejnižší úroveň vzdělávání a zavedl napříč zeměmi monarchie povinnou návštěvu škol pro děti od šesti do dvanácti let. Ponechme stranou docházku, která byla problematická až do poloviny 19. století, a zaměřme se na to, co mohly všeobecně dostupné školy svým žákům „nabídnout“ s ohledem na znalosti využitelné v obchodě. I nejmladšímu dorostu navštěvujícímu pouze triviální školy se dostalo

⁵¹ *Dritter Jahresbericht über die kaufmännische Fortbildungsschule in Teschen*. Schuljahr 1890/91. Teschen 1891, s. 3–8; *Jahresbericht über die kaufmännische Fortbildungsschule in Teschen für das Schuljahr 1899/1900*. Teschen 1900, s. 3; *XXVI. Jahresbericht über die kaufmännische Fortbildungsschule in Teschen für das Schuljahr 1913/14*. Teschen 1914, s. 3–4.

⁵² Srov. Tamtéž.

elementárních znalostí v počtech a jazyce, které si v dalších letech utvrdil v opakovacím vyučování. Ti, již směřovali do tzv. hlavních či normálních škol, na uvedené navázali a rozšířili svůj rozhled o užitečné znalosti v zeměpise zaměřeném na prostor monarchie.⁵³ Zůstanou-li stranou nesamostatné nižší reálky při hlavních školách (viz níže), nepřinesly další úpravy elementárního vzdělávání závažnou změnu až do rozsáhlé reorganizace v závěru 60. let 19. století. Klíčový byl zejména říšský zákon ze 14. května 1869, jenž uvedl v život dvě formy nově osmileté povinné školní docházky: školy obecné (*Allgemeine Volksschule*, osmiletá) a měšťanské (*Bürgerschulen* /osmiletá, popř. tříletá navazující na pátý ročník obecné školy/). Rozvoji v obchodě využitelných kompetencí posloužily více než vědomosti z obecné školy (počty, jazyk, psaní, základy zeměpisu) znalosti absolventů měšťanek, jejichž učební cíl překračoval osnovy obecných škol. Vedle jazyka vyučovaného spolu s naukou o písemnostech, aritmetiky a zeměpisu s dějepisem se zde žáci učili krasopisu a jednoduchému účetnictví. Nadto poskytovaly neněmecké měšťanky příležitost ke studiu němčiny a na všech školách mohl být jakožto nepovinný předmět začleněn další živý jazyk.⁵⁴ Měšťanky v podstatě nahradily ve vzdělávacím systému nesamostatné nižší reálky, s nimiž školská soustava od konce 60. let 19. století již nepočítala. Charakter vzdělávacího ústavu poskytujícího žákům vyšší vzdělání než obecná škola a zároveň přihlížejícího k jejich budoucímu profesnímu uplatnění v průmyslu, obchodě a zemědělství si měšťanka udržela i po novelizaci zmiňovaného školského zákona v roce 1883. Od té doby byla koncipována pouze jako tříletá škola, jež navazovala na pátý ročník obecné školy a existovala buď samostatně, nebo ve spojení s obecnou školou.⁵⁵ V závěru sledovaného období se v učebních osnovách měšťanek vyskytovaly i další užitečné předměty jako těsnopis a psaní na stroji. Ačkoliv měšťanky poskytovaly vzdělání užitečné pro provozování obchodní činnosti, posloužily zřejmě více budoucím malovýrobům (mezi předměty kreslení od ruky, geometrie, později měřičství) než drobným obchodníkům.⁵⁶

Obchodní kompetence mohly být rozvíjeny rovněž v rámci profesně zaměřené školské přípravy, která se v zemi rozvíjela nesměle od poloviny 19. století. V prvé řadě lze zmínit nesamostatné nižší reálky vzniklé transformací čtvrtých ročníků hlavních škol. Ve Slezsku se v průběhu 50. a 60. let 19. století nacházely v Krnově, Těšíně, Bruntále a Białe v podobě dvou- až tříletých škol připojených k místním hlavním školám. Zaměření těchto ústavů podporovalo především technické teoretické znalosti uplatnitelné zejména v průmyslové a řemeslné výrobě. Přesto bychom našli i v jejich učebních osnovách předměty rozvíjející rovněž kompetence využitelné v obchodní činnosti. Zmíňme například živé jazyky, zeměpis s dějepisem, aritmetiku vyučovanou spolu s naukou o clech a směnárstvím

⁵³ Srov. *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen kaiserl. königl. Erbländern d. d. Wien den 6ten December 1774*. Wien 1774.

⁵⁴ Gesetz vom 14. Mai 1869, durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden. *Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 1869, XXIX Stück, Nr. 62, s. 277–288 (zejm. § 17–19).

⁵⁵ Zákon, daný dne 2. května 1883, kterýmž se mění některá ustanovení zákona ze dne 14. května 1869 (Z. Ř. č. 62). *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené*, 1883, Částka XIX, č. 53, s. 199–206 (zejm. s. 201).

⁵⁶ K tomu např. ŠÚSTAL, Josef: *Úvod do zákonů a nařízení školních*. Brno 1911; ADÁMEK, K.: *Pokračovací a odborné vzdělávání*, s. 21nn.

nebo krasopis.⁵⁷ Vyšší reálné vzdělání poskytovala v 50. a 60. letech, tj. v době, kdy měly reálky charakter odborných vzdělávacích ústavů, pouze škola v Opavě. Skladba a obsah předmětů jejího nižšího stupně odpovídaly vcelku učebnímu plánu pro nesamostatné reálky. Důležité bylo, že jednotlivé předměty zohledňovaly potřeby obchodu a průmyslu. Ačkoliv dominovala výuka technických předmětů, poskytoval učební plán školy slušný prostor i pro rozvoj obchodních kompetencí. Hodiny německého jazyka obsahovaly například poučení o obchodních sděleních, v zeměpise se kladl důraz na znalosti zemí vyhodnocených jako zvláště důležité pro obchod, v aritmetice byl vyhrazen prostor pro měnové počty, nejrůznější převody i jednoduché účetnictví. Na škole se dále učilo krasopisu, nauce o směně a celních nařízeních a dalším živým jazykům (čeština, italština, francouzština, angličtina, polština).⁵⁸

O tom, v jakém směru vyhověly potřebám obchodu průmyslové (živnostenské) pokračovací školy, bylo dostatečně pojednáno již výše v textu. Následující řádky jsou proto věnovány celodenním odborným školám, na nichž se pokusím ukázat, jak právě tito „producenti“ kvalifikovaných malovýrobců a živnostníků pomáhali rozvíjet obchodní kompetence a vědomosti jejich absolventů. V závěru 19. a na počátku 20. století bylo evidentní, že je nezbytné rozšířit úzce profilovanou profesní kvalifikaci o schopnost vést obchodní směnu, zvládat administrativní chod své živnosti (obchodu) i komunikaci s úřady státní a finanční správy. Obchodně zaměřené předměty našly uplatnění v učebních plánech tkalcovských škol. Konkrétně se jednalo o několik vyučovacích hodin týdně (v prvním i druhém ročníku celkem tři) věnovaných živnostenským počtům, obchodním úlohám, nauce o směně a vedení knih.⁵⁹ Nadto je nezbytné dodat, že u tkalcovských škol v Bruntále a Krnově fungovaly na počátku 20. století zvláštní večerní vzdělávací kurzy kupeckých předmětů. Obchodní vzdělání se stalo také součástí kvalifikace absolventů dřevařské školy ve Vrbně pod Pradědem, kde se vyučovalo aritmetice, jazyku, obchodním úlohám, vedení knih a kalkulaci. V podstatě tytéž vědomosti předávaly svým studentům rovněž kamenické školy v Supíkovcích a Žulové.⁶⁰ V obchodní směně využitelné znalosti bylo možné získat i na zemědělských školách různého zaměření, úrovně poskytovaného vzdělání a organizace, což lze doložit na příkladu Horních Heřmanic (tříletá střední hospodářská škola), Chotěbuzi (dvouletá rolnická škola) a Klimkovic (zimní hospodářská škola). U prvních dvou škol se jednalo především o předměty věnované vedení knih (včetně účetnictví), obchodním úlohám, právním normám, částečně ale i o širě koncipované předměty matematického, jazykového a zeměpisného zaměření, popř. o nepovinné předměty v podobě dalšího živého jazyka (čeština) či těsnopisu. Ačkoliv zmiňované

⁵⁷ Srov. THANNABAUR, Josef: *Festschrift herausgegeben zur Erinnerung an die Gründung des Piaristengymnasiums in Freudenthal im Jahre 1731*. Freudenthal 1931, s. 34–40.

⁵⁸ *Erstes Programm der k. k. Unter- Realschule in Troppau im Schuljahre 1852-53*. Troppau 1853, s. 26–34; *Jahres-Bericht über die k. k. Ober- Realschule zu Troppau*. Achter Jahrgang. Troppau 1860, s. 139; *Jahresbericht über die k. k. Ober- Realschule zu Troppau im Schuljahre 1861-62*. X. Jahrgang. Troppau 1862, s. 36–64; *Jahres-Bericht über die kais. königl. Ober- Realschule zu Troppau im Schuljahre 1864-1865*. XIII. Jahrgang. Troppau 1865, s. 92–95, 98–99.

⁵⁹ *K. k. Fachschule für Weberei in Freudenthal. Bericht über das Schuljahr 1901-1902*. Freudenthal [1902], s. 2; *K. k. Fachschule für Weberei in Freudenthal. Bericht über das Schuljahr 1909-1910*. Freudenthal [1910], s. 3.

⁶⁰ *Jahresbericht der k. k. Fachschule für Holzindustrie und der damit verbundenen gewerblichen Fortbildungsschule in Würbenthal über das Schuljahr 1893/94*. s. 1. 1894, s. 3–4; *Zweiter Jahresbericht der schles. Landesfachschule für Marmorindustrie in Saubsdorf. Schuljahr 1888-89*. Saubsdorf 1889, s. 11–17; *Jahres-Bericht der schles. Landesfachschule für Granit-Industrie in Friedeberg, österr. Schlesien über das 10. Schuljahr 1895/96*. Friedeberg 1896, s. 6–7.

vyučovací předměty stály v učebních plánech ve stínu odborné přípravy, sehrávaly v profesní praxi velmi důležitou úlohu.⁶¹ V případě klimkovické školy lze vyzdvihnout význam pěti předmětů: obchodní písemnosti vyučované spolu s češtinou se procvičovaly například v podnikové administrativě (vyhotovení smének, dopisů, kvitancí, plných mocí, smluv, oznámení apod.), v počtech se studenti učili přepočtu starých měr, ploch a vah na metrickou soustavu; zeměpis zase precizoval jejich poznatky o Slezsku, sousedních zemích a vůbec monarchii, včetně dopravních možností. Ještě důležitější byl z hlediska obchodního vzdělávání předmět hospodářská správověda a účetnictví, který jednak podával souhrnný přehled o hospodářských poměrech Slezska (rakouské části monarchie), jednak uváděl studenty do jednoduchého účetnictví a sestavování ročních bilancí rolnických statků i družstev. Konečně díky výuce hospodářského zákonodárství a družstevnictví se studenti dokázali orientovat v proměňující se soudobé legislativě, opatrování úvěru a práci se směnkami.⁶²

V době, která kladla stále větší důraz na certifikované teoretické vzdělání ve školách, se uplatňovaly různé vzdělávací strategie.⁶³ Zmiňované platilo jak pro ty, kteří hodlali své profesní kariéry spojit s obchodem, tak i pro budoucí úřednictvo na středních a vyšších pozicích. Jednu z možností představovalo poslat své potomky na několik let na střední školu (gymnázium, reálka, později i reálné gymnázium). Po absolvování jejího nižšího stupně zamířili dotyční buď přímo do profesní praxe, nebo pokračovali dále ve studiu. Vítanou studijní alternativu představovaly obchodní akademie, jež byly otevřeny – po nezbytném složení přijímací zkoušky – rovněž absolventům měšťanek. Ve výše uvedených povoláních se uplatnila také část absolventů úplných gymnázií, reálků a v posledních letech před první světovou válkou i osmiletých reálných gymnázií. Absolventům těchto škol byly navíc zpřístupněny jednak speciální kurzy pro abiturienty existující při obchodních akademiích, jednak obchodní školy vysokoškolského charakteru, což kvitovali zejména zájemci o realizaci ve velkoobchodě. Strategie dotyčných jedinců, resp. jejich rodičů byla zřejmá: nabytí kvalitního a prestižního středoškolského vzdělání a využití je jako základ pro nadstavbu v podobě obchodně zaměřené přípravy. Nešlo ovšem jen o obsah. Maturanti středních škol disponovali od konce 60. let 19. století právem jednoleté vojenské služby. Prakticky to znamenalo, že během mírového období nemuseli sloužit ve vojsku předepsané tři roky, ale byli již po jednom roce přeloženi do zálohy jako důstojníci čekatelé. Po složení předepsaných důstojnických zkoušek byli potom ustanoveni důstojníky v záloze. Vidinu zkrácené služby v armádě přitom uvítali nejen budoucí obchodníci.⁶⁴ A konečně je nutné vzít v úvahu váhu certifikátu o středoškolském vzdělání, kterým i před první světovou válkou disponoval stále jen zlomek tehdejší populace. Vysvědčení z gymnázia či reálky přinášelo patřičný respekt i větší pocit důvěryhodnosti, což prakticky znamenalo proměnu těchto

61 Např. *Jahres-Bericht der schlesischen landwirtschaftlichen Landesmittelschule Ober-Hermsdorf für das Schuljahr 1899–1900*. Ober-Hermsdorf 1900, s. 11–20; *Jahresbericht der Schlesischen Landwirtschaftlichen Landes-Mittelschule Ober-Hermsdorf für das Schuljahr 1912–1913, zugleich Bericht über die mit der Lehranstalt verbundenen Nebenkurse*. Oberhermsdorf 1913, s. 4–5, 9–18; *Programm und Jahresbericht der österr.-schlesischen Landes-Ackerbauschule zu Kotzobendz bei Teschen*. Veröffentlicht durch die Direction am Schlusse des Schuljahres 1881/82. Teschen 1882, s. 5, 8–31.

62 *Výroční zpráva Zimní hospodářské školy v Klimkovicích za školní léta 1909–1912*. Opava 1912, s. 9–11.

63 K tomu např. WESTRITSCHNIG, K. J.: *Berufsbildung*, s. 276.

64 KADLEC, Petr: *Střední školy a jejich studenti: K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. Ostrava 2013, s. 67.

certifikátů v ekonomickou výhodu jejich držitelů. Jak ukázal Victor Karady, sehrávalo to důležitou roli například u židovských obchodníků.⁶⁵

Závěr

Růst požadavků na teoretickou přípravu a kvalifikaci obchodníků i úředníků, jejichž pracovní náplň se týkala obchodních a finančních záležitostí, byl jedním z průvodních jevů od poloviny 18. století probíhajících změn nejen v hospodářské, ale i společenské a státněpolitické oblasti. Na jedné straně to byla zvýšená regulace obchodní směny státem, rostoucí počet legislativních zásahů do sféry obchodu a úřadů, jejichž úkolem bylo obchodní činnost podporovat a kontrolovat, na straně druhé postupný vznik vysoce konkurenčního prostředí, podpořeného zvláště po polovině 19. století změnami v celní politice, dopravě a hospodářství (zejm. vliv liberalizace a postupu industrializace). Obchodníkům všech úrovní způsobilo, že pro výkon povolání praxe přestala stačit. Součástí kvalifikačního profilu se musela nutně stát adekvátní teoretická příprava. Střední a vyšší obchodní vzdělání se stalo zase důležitým pro část úřednictva ve státním, komunálním i soukromém sektoru, jehož agenda se týkala správy obchodní a finanční činnosti. O významu obchodního vzdělávání lze minimálně pro období od poloviny 19. století pochybovat jen těžce. Role institucionalizované teoretické obchodní přípravy prokazatelně překračovala hranice jediného oboru či profese.

Praktický problém představovala dlouho absence obchodních učilišť a koncepčního řešení tohoto vzdělávacího segmentu. Nešlo přitom zdaleka jen o vlastní odborné vzdělání, nýbrž také o certifikát o jeho dosažení, který nabýval v průběhu času na významu. I proto se uplatňovaly různé vzdělávací strategie, při nichž byla absence obchodních učilišť nahrazována někdy studiem na školách jiného zaměření. Na ty navazovala buď další teoretická obchodní příprava, nebo přímé zaškolení v obchodní praxi. Mezi poptávkou po teoretickém vzdělání a nabídkou, resp. kapacitou již existujících obchodních škol panoval dlouhodobý nesoulad. Jeho překonávání probíhalo různým způsobem a s odlišnou měrou úspěšnosti v jednotlivých částech habsburské monarchie (Předlitavska), neboť stát zůstával dlouho pasivním činitelem bez ambic přinést celoplošné řešení. Změna přístupu státu a snaha o systémové řešení otázky obchodního školství jsou zřejmé teprve od 80. let 19. století, kdy stát konečně přistoupil k zásadnímu angažmá legislativnímu, organizačnímu a finančnímu. Dlouho trvající pasivita státní správy aktivizovala jiné, v první řadě zástupce obchodu, kteří stáli u zrodu prvních obchodních škol. Postupně se k nim přidávali další: OŽK, vedení jednotlivých zemí a obecní zastupitelstva. Jejich angažmá nepolevilo zcela ani v době, kdy stát již reguloval chod obchodně-vzdělávacích institucí. Rovněž před první světovou válkou tak zůstávali nestátní činitelé důležitou oporou rozvoje obchodních škol, zejména těch nižší a střední úrovně.

Slezské obchodní školství prožilo v průběhu druhé poloviny 19. a na počátku 20. století poměrně intenzivní rozvoj, který ve výsledku výrazně zlepšil distribuci obchodního vzdělání v zemi. Nutno dodat, že přes některá pozitiva vykazoval nemalé limity. Zvláštní zemská legislativní opatření regulující místní obchodní školství zde – na rozdíl od Dolních

⁶⁵ KARADY, Victor: Jewish over-schooling in Hungary: its sociological dimensions. In: KARADY, Victor – MITTER, Wolfgang (eds./Hg.): *Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert / Education and Social Structure in Central Europe in the 19th and 20th Centuries*. Köln – Wien 1990, s. 209–245 (zde s. 223).

Rakous – nebyla vydána. Až do konce sledovaného období Slezsko zaostávalo ve všech směrech obchodního školství za ostatními vyspělými zeměmi rakouské části monarchie. Plně rozvinutý a široce distribuovaný systém obchodního vzdělávání zde neexistoval. Absence vyššího učiliště typu obchodní akademie, významné zejména pro vzdělání části úřednictva, zůstala navzdory místní poptávce nevyřešena. Části zaměstnavatelů to vyhovovalo a dokázali se s tím vyrovnat zaměstnáváním méně kvalifikované (a levnější) pracovní síly, kterou pak zaškolili pro určitou činnost přímo v podniku. Opožděně se začal ve Slezsku rozvíjet nižší článek obchodních škol s celodenní výukou, jež se nakonec otevřely pouze v zemských střediscích Opavě a Těšíně. Nerovnoměrný vývoj slezského obchodního školství byl patrný i z pohledu jazykového. Omezil se na jedinou českou kupeckou školu pro učně vzniklou jen několik let před první světovou válkou. Podobný obraz ovšem poskytuje vůbec celá oblast institucionalizovaného profesního vzdělávání v zemi, která se v tomto směru zásadně lišila od Čech a Moravy, kde dávalo vyspělé české odborné školství v závěru 19. a na počátku 20. století naopak důležité stimuly pro hospodářský rozvoj české národní společnosti.

Dodejme, že bez určité teoretické obchodní přípravy se neobešli zejména po polovině 19. století rovněž malovýrobci, drobní živnostníci a provozovatelé služeb. Pro nabytí vědomostí využitelných při obchodní směně nebo kontaktu s úřady nemuseli navštěvovat speciální obchodní učiliště. Stačilo penzum znalostí, které jim poskytovaly odborné školy příslušného zaměření. Obchodně orientované předměty pronikly totiž do učebních plánů průmyslových, textilních, dřevařských aj. profesně-vzdělávacích institucí a staly se pevnou součástí kvalifikace jejich absolventů. Ačkoliv kvůli nevelké hodinové dotaci zprostředkovávaly takové předměty jen nezbytné minimum poznatků, sehrály tímto způsobem nabyté vědomosti důležitou úlohu při následném provozování výdělečné činnosti.

Summary

The Development of Cisleithanian Business Education until the Start of the First World War as Exemplified by Austrian Silesia

Petr Kadlec

Since the middle of the 18th century, it had been ever more apparent that the way of preparing the upcoming generation for business-related professions had to change, since business practice was no longer in line with contemporary needs. Demands on traders and businessmen grew over time, which was caused, alongside the changing economic landscape, by the state administration and a growing number of legislative measures, through which the state subjected the business sphere to regulation. However, not only people working in business were affected. The growing administrative agenda related to business and finance required well-educated officials and clerks. These factors played an important role in the 19th century alongside the ongoing modernisation processes, the liberalisation of business and economic activity, the end of trade protectionism, the increasing speed of information flow and the improved transport capabilities. For a long time, there was significant disparity between the demand for accessible, high-quality business education and its supply. The existing educational institutions were insufficient and new ones were founded infrequently until the middle of the 19th century. The long-inactive state was substituted by other elements and the founding of the first secondary business schools was mostly supported by individuals (predominantly wholesalers) and professional organisations of businessmen. In legislative terms, the state was overtaken by the Landtag in Lower Austria. The state began taking active part in and developing concepts related to the building of business education institutions in Cisleithania in the 1880s. Until the First World War, a system of business schools was

set up with various levels of education provided; the system included university-type schools (such as the Exportakademie in Vienna), secondary-type schools (business academies and two-year business schools), and so-called merchant further education schools (Fortbildungsschulen) for apprentices with only several hours of evening tuition. Developments in Silesia copied general trends to a large extent, though there were also some area-specific occurrences. For examples, higher business education in the area was restricted to lower secondary business schools in Opava and Těšín. Another local characteristic was the lack of business schools that taught in a language other than German. The only school whose language of instruction was Czech was founded as late as 1911 in Orlová, while no Polish business schools were set up in Austrian Silesia at all.